

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 16 (Haziran/June 2024), s. 559-576.

Geliş Tarihi-Received: 20.04.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 14.06.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1471481

Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan Siyasetinin Bilimsel Arka Planı: Pyotr Petroviç Semyonov'un Keşif Gezileri

The Scientific Background of Russian Empire's Policy in Turkestan: Pyotr Petrovich Semyonov's Expeditions

Oktay BERBER*

Öz

Rusya'nın yayılma siyaseti açısından Türkistan coğrafyasının bilinmeyen yönlerinin keşfedilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle 17. yüzyıldan itibaren farklı zamanlarda bölgeye keşif heyetlerinin gönderildiği bilinmektedir. İzlenen bu politika zamanla daha kapsamlı keşif seferlerinin yapılmasıyla geliştirilmiştir. Ayrıca keşif seferlerinden elde edilen bilgiler akademik kurumların ortaya çıkmasını ve bu kurumlarda bilginin değerlendirilmesini sağlamıştır. Böylelikle 18. yüzyılda kurulan üniversitelerde özel uzmanlık alanları oluşturulmaya çalışılmıştır. Rus yönetimi tarafından 1845 yılında kurulan İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu da coğrafya ve keşfetme merakı olan kişileri bir araya toplayan bir kurumdur. Pyotr Petroviç Semyonov ise coğrafyaya meraklı, keşfetme arzusu yüksek, yetmişmiş, entelektüel bir kişi olarak bu topluluğun çatısı altında çeşitli geziler gerçekleştirmiştir. Gezilerden elde ettiği verileri Rusya ve Avrupa'daki çeşitli yayınlarda paylaşmıştır. Özellikle Tanrı Dağları bölgesine düzenlediği keşif seferleriyle ünlenen Semyonov, elde ettiği neticelerle Rusya'nın yayılma siyasetinin arka planını oluşturacak bilimsel bilgiyi üretenlerden biridir. Makalede Semyonov'un kısa hayat hikâyesi hakkında bilgi verilerek gerçekleştirdiği keşif faaliyetlerinin Rus idaresinin politikalarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rus Coğrafya Topluluğu, Tanrı Dağları, Issık Göl.

Abstract

It was very important to explore the unknown aspects of Turkestan's geography for the expansionist policy of Russia. Therefore, it is known that expeditions were sent to the region at different times since the 17th century. This policy was developed over time with more comprehensive expeditions. In addition, the information gained from the expeditions led to the creation of academic institutions and the evaluation of knowledge in these institutions. Thus, in the universities founded in the 18th century, attempts were made to create specialties. The Imperial Russian Geographical Society, which was founded by the Russian government in 1845, was an institution that brought together people who were interested in geography and exploration. Pyotr Petrovich Semyonov, as a well-educated, intellectual person who was interested in geography and had a strong desire to explore, undertook various trips sponsored by the Society. He shared the data that he had obtained during his

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: oberber@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1609-3171.

travels in a number of publications in Russia and in Europe. Semyonov, who is especially famous for his journeys to the area of Tien Shan, is considered one of the producers of scientific knowledge, the findings of which were to form the background of the expansionist policy of Russia. The article provides information about Semyonov's short life story and concludes that his expeditions contributed to the policies of the Russian government.

Keywords: Russian Geographical Society, Tian Shan, Issık-Kul Lake.

Giriş

Kazan'ın 1552 yılında işgal edilmesi Çarlık Rusya'nın Doğu yönünde yayılcılık siyasetinin mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten sonraki süreçte Çarlık yönetimi Rus ilerleyişinin temel unsurlarını uygulamaya başlamıştır. Tarihî, kültürel ve iktisadi birikimiyle Türkistan coğrafyası da Çarlık Rusya'nın yayılma siyasetinde önem verdiği, bu doğrultuda çeşitli politikalar ürettiği bölgelerden biridir. Yüzyıllara varan ve nihayet 19. yüzyılın ortalarıyla birlikte aktif bir işgal siyasetine dönüşen bu uygulamalar bütünü içerisinde kolonizasyon faaliyetleri, bu kolonizasyonun gerçekleştirilebilmesi için stratejik mevkilerde üs bölgelerinin ve savunma hatlarının ihdası, Rus yayılmasının gerçekleştirileceği alanlarda yaşayan halkların birbirleriyle rekabetlerinin devamlılığının sağlanması gibi çeşitli faaliyetler söz konusuydu. Genellikle "böl-parçala-yönet" şeklinde ifade edilen bu politikaların gerçekleştirilmesi için en önemli adımlardan birisi de bu politikanın uygulanacağı coğrafyanın iyi bir şekilde bilinmesi idi. Bu nedenle 17. yüzyıldan itibaren Çarlık idaresi tarafından gittikçe artan bir şekilde Türkistan'a keşif faaliyetleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Kimi zaman hanlıklarla diplomatik faaliyetlerde bulunmak, kimi zaman Rusya ile Türkistan'ın gelişmiş iktisadi merkezleri arasında ticari bağlar oluşturmak gibi çeşitli amaçlarla oluşturulan heyetler I. Pyotr (I. Petro) dönemiyle birlikte daha düzenli bir şekilde keşif seferleri gerçekleştirmiştir. Vasiliy Viladimiroviç Barthold tarafından "akademinin ilk seferi" (2004, s. 285) olarak nitelendirilen I. Pyotr döneminde gerçekleştirilen bu keşif faaliyetleri¹ Rus yayılcılığında son derece önemlidir. Bu durum bir yandan I. Pyotr ile birlikte uygulanmaya başlanan kamu maliyesinin altın ve gümüş gibi değerli madenlerin varlığına dayandırıldığı merkantilizm adı verilen politikanın gereğiydi. Diğer yandan Rusya'yı doğu ve batı arasında bir geçiş alanı haline dönüştürmek isteyen I. Pyotr'ın hedefleriyle ilgili bir tür zorunluluktaki (Anisimov, 2022, s. 312). Pyotr dönemindeki heyetler, içerisinde her biri başka bir uzmanlık alanında faaliyette bulunan çok daha kalabalık gruplar halinde düzenlenmiştir. Bu heyetler bazen uzun yıllara varan gözlemler gerçekleştirmekteydi. Hatta I. Pyotr, başlattığı keşif faaliyetlerinden bazılarının sonucunu göremeden ölmüştür. Ancak söz konusu siyasetin sadece bir çara (imparatora) bağlı olmadığını, Rusya'nın bu politikayı uzun yıllar devam ettirdiğini belirtmek gerekmektedir.

Keşif heyetleri görevlerini tamamladıklarında gözlemlerinin ve incelemelerinin detaylarını içeren raporlarını Rus idaresine sunmaktaydılar. Söz konusu raporlar vasıtasıyla Rus yönetimi keşif faaliyeti gerçekleştirilen bölgede hangi halkların olduğunu,

¹ Astrahan Valisinin Ceyhun (Amu Derya) Nehrinin aşağı kısımlarında ve Yarkend tarafında altın madenleri bulunduğu şeklindeki raporunu merkeze iletmesi I. Pyotr döneminde keşif faaliyetlerinin gerçekleştirilmesindeki en önemli etkenlerden biridir. Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in liderliğinde Hive'nin hâkimiyet altına alınması amacıyla 7 Kasım 1714 tarihinde başlayan ve 1717 yılına kadar süren sefer askerî olarak başarısızlıkla sonuçlansa da Hazar Denizinin doğu kıyılarının haritalandırılmasının gerçekleşmesi nedeniyle Çarlık Rusya'ya önemli katkılar da sağlamıştır (Özkan, 2018, s. 107-109; Rogers, 2022, s. 98-107). Haritalandırma çalışmalarını açısından Çariçe Anna İvanovna döneminde de önemli gelişmeler yaşandı. İvan Kirilov daha önce oluşturulan mevcut haritaları inceleyerek bir bütün halinde Rusya haritası hazırlamak istedi. Çalışmalarının sonucunda "Bütün Rus İmparatorluğu Atlası" adıyla her biri 120 haritadan oluşan üç ciltlik atlas hazırlandı (Bagrow, 1937, s. 79-80).

birbirleriyle ilişkilerini, Rus idaresine bakışlarını öğrenmekle birlikte bölgenin dili, kültürü, iktisadi durumu, yolları, yer altı ve yerüstü kaynakları, bitki örtüsü, hayvan varlığı gibi çok çeşitli bilgileri elde etmekteydi. Dolayısıyla söz konusu bilgiler Rusya'nın izleyeceği siyasi, askerî, iktisadi ve kültürel politikalarda son derece faydalı olmaktadır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Rusların aktif bir işgal siyasetine girişmeleri ve Türkistan'da çok hızlı ilerlemelerinin arka planında Rus yönetiminin bölgeyi iyi bilmesinin oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Gerçekleştirilen keşiflerin Rusya'ya bir başka katkısı da ülkede akademilerin ve kuruluşların oluşturulmasında, oluşturulan akademilerde bölgeye yönelik özel çalışmaların gerçekleştirilmesinde ve sonraki dönemlerde uzmanların yetiştirilmesinde sağladığı fayda ile ilgiliydi. Rusya'da St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin 1725 yılında kurulmasını takiben Moskova ve St. Petersburg'da pek çok kurum, kuruluş ve dernekler ihdas edildi. Genelkurmay Askerî Topografya Bölümü, Madencilik Bölümü Bilimsel Komitesi, Rus Tarihi ve Eserleri Derneği, Doğa Sevenler Derneği, Mineraloji Derneği, Tıp Derneği, Orman Derneği gibi yapılar içerisinde Sibirya, Kafkasya ve Türkistan'ın çeşitli konularda incelendiği, raporlar yazıldığı bilinmektedir. Her biri ayrı bir araştırma konusu olabilecek bu kurumlar haricinde 1845 yılında kurulan İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu keşif faaliyetlerinin daha sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur. İmparatorluk yönetimine bağlı olarak kurulan ve Fiziki Coğrafya, Matematiksel Coğrafya, İstatistik, Etnografya şeklinde dört bölüm olarak teşkilatlandırılan bu dernek çatısı altında Rusya İmparatorluğu'na bağlı bölgelerin incelenmesi, ayrıca buralarda yaşayan halklarla ilgili araştırmalar yapılması amaçlanmıştır (Stein-Iarukova, 2008, s. 1; Çelebi-Saginbaevna, 2020, s. 192).

İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu çatısı altında pek çok keşif seferi gerçekleştirilmiştir. Bu seferleri gerçekleştirenler Rus yönetimi tarafından da ödüllendirilmek suretiyle teşvik edilmişlerdir. Bu derneğin çatısı altında keşif seferi düzenleyenlerden birisi de Pyotr Semyonov Tyan-Şanskiy² olarak da bilinen Pyotr Petroviç Semyonov'dur. Tian-Shan olarak da literatürde yer verilen Tanrı Dağları bölgesine gerçekleştirdiği başarılı keşif seferi neticesinde bölgenin jeolojik yapısı hakkında var olan bilgilerin değişmesine vesile olan Semyonov, pek çok ulusal ve uluslararası kuruluş tarafından ödüllendirilmiştir. Rus hükümeti de keşif faaliyetlerinde gösterdiği başarılar ve bilhassa Tanrı Dağları bölgesine yapılan ve bilim camiasında büyük etkiler ortaya koyan keşif seferi nedeniyle 1906 yılında kendisine bir nişan vererek soyadına Tyan-Şanskiy kelimesini eklemiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 72). İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğunun 1873-1914 yılları arasında uzun süre başkanlığını da yapan Semyonov, elde ettiği coğrafi pek çok sonucun yanı sıra etnografik ve tarihî verileri de yayınlamakla dönem hakkında Rusya'ya önemli katkılar sağlamıştır. Gerçekleştirdiği gözlemlerin kıymetli bilgiler içermesi nedeniyle döneme dair yapılan araştırmalara katkı sunulması amacıyla bu çalışmada Semyonov'un kendi anıları, incelemeleri ve keşif gezileri ile ilgili yapılan yayınlardan yola çıkarak Tanrı Dağları bölgesine gerçekleştirdiği keşif faaliyetlerine yer verilmiştir.

1. Semyonov'un Tabiata İlgisini Şekillendiren Çocukluk ve Gençlik Yılları

Semyonov'un büyükbabası Nikolay Petroviç Semyonov, II. Katerina zamanında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı mücadelesinde ve bugünkü Polonya topraklarının önemli bir kısmının Rus hâkimiyetine alınmasında oldukça önemli katkılar sunmuş Aleksandr Vasilyeviç Suvorov'un birliklerinde rütbeli bir askerdi. Soylu bir ailenin kızıyla

² Rus Çarı II. Nikolay, Tanrı Dağları başta olmak üzere bölgedeki başarılı seferleri ve elde ettiği verilerle bilim dünyasına yaptığı katkılar nedeniyle daha sonraki süreçte Semyonov'a Tian-Shanskiy soyadını vermiştir.

gerçekleştirdiği evlilik sonucu Rusya'da toprak sahibi kişiler arasına dâhil oldu. Babası Pyotr Nikolayeviç Semyonov da Çar I. Aleksandr zamanında 1812 yılındaki Vatanseverlik Savaşı'na katılmış, Paris'in işgalindeki birlikler içerisinde yer almış, burada gösterdiği kahramanlık dolayısıyla altın kılıçla ödüllendirilmişti. Pyotr Petroviç Semyonov da bu şekilde ordu mensubu ve toprak sahibi olan soylu bir ailenin çocuğu olarak, 14 Şubat 1827 tarihinde Ryazan Guberniyasına bağlı Ranenburg uyezinde Urusova'da dünyaya gelmiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 9).

Semyonov'a ilk eğitimini ailesinin verdiğini söylemek mümkündür. Ona ve kardeşlerine okuryazarlığı öğreten büyükannesi Mariya Petrovna Semyonov'dur. Annesi ise Rusçanın yanı sıra Fransızca ve Almanca öğrenmesini sağlamıştır. Ayrıca Semyonov'un iyi bir tarih ve coğrafya bilgisine sahip olması için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Doğup büyüdüğü evin tarih ve coğrafya kitaplarıyla dolu çok zengin bir kütüphanesinin olduğu, eve sürekli büyükbabasının arkadaşları olan yazarların ve tiyatrocuların gelip gittiği düşünüldüğünde Semyonov'un daha çocukluk yaşlarında seçkin bir ortamda yetiştiği anlaşılmaktadır (Semyonov, 1917, s. 45-55). Dolayısıyla Semyonov bir nevi kültür merkezi gibi faaliyet gösteren bir evde yetişmiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 10). Bu da onun pek çok yönden donanımlı ve entelektüel bir kişiliğe sahip olmasını sağlamıştır.

Semyonov'un coğrafyaya ilgisi çocukluk döneminde başlamıştı. Büyükbabasının ölümünden bir süre sonra 1834 yılı baharında annesiyle birlikte Tombov, Lipetsk ve Voronej'e doğru bir seyahate çıktı. Bu seyahat sırasında yedi yaşındaki Semyonov ilk kez Rusya bozkırını ve Voronej Nehrini görmüş oldu. Anılarında annesiyle olan bu seyahatin kendisinin coğrafyaya ilgisinin gelişmesine sebep olduğunu belirtmekte, Voronej Nehri'nin kendisine çok ilginç geldiğini ifade ederek burada hayatında ilk defa yaban mersini gördüğünü belirtmektedir (Semyonov, 1917, s. 89-93). Dolayısıyla daha erken yaşlarında edindiği bu tecrübenin Semyonov'un coğrafyaya merakının bir tutkuya dönüşmesine neden olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sonraki süreçte annesi ve iki kardeşiyle birlikte Moskova'ya giden Semyonov, burada lise eğitimi için hazırlanmıştır. Daha sonra annesi üç çocuğunu alarak 1836 yılında St. Peterburg'a gitmişti. Büyük oğlu burada liseye başlamış, kızı enstitüye kabul edilmiştir. Ancak bir süre sonra hayat pahalılığı nedeniyle Aleksandra Petrovna küçük oğlu Semyonov'u alarak köye dönmek zorunda kalmıştır. Köye döndükten sonra annesinin çok uzun süredir devam eden hastalığının tekrar nüksettiği anlaşılmaktadır. Bu sırada on yaşında olan Semyonov, maddi zorlukları aşmak için bulunduğu köyde para kazanacak bazı işlerde çalışmıştır. Ancak gündelik hayatında evin dışında olduğu zamanlar Semyonov'un keşif merakı için oldukça önemlidir. Çünkü Semyonov'un evin dışında geçirdiği zaman dilimi arttıkça doğaya olan tutkusu da gelişmekteydi. Boş vakitlerinde bulunduğu evin yanındaki orman içinde gezilere çıktığı, dikkatini çeken bitkileri toplayıp kurduğunu ve kitaplardan bu bitkilerin Latince isimlerini öğrendiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu gezileri sırasında nehir yatağında kendisine ilginç gelen taşları da toplamaktaydı. Böylelikle yaptığı her geziden yanında çeşitli malzemeler getirmeye başlamıştır. Zamanla ailesi de onun bu ilgisine kayıtsız kalmamış ve botanikçi Daniil İvanoviç Kreym eve davet edilerek Semyonov'a ders vermesi sağlanmıştır. Altı ay devam eden bu derslerde Kreym sürekli olarak Almanca konuşmuş ve bu da Semyonov'un bu dile çok hâkim olmasını sağlamıştır. Bu dersler sırasında Semyonov neredeyse tam bir botanikçi haline gelmiştir. Aynı zamanda Rus ve Fransız yazarların tarih, edebiyat, şiir alanlarındaki eserlerini de okuyarak küçük yaşlarda tam bir entelektüel haline gelmiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 14-16).

Ailede ve çocukluk yıllarında sahip olabileceği bütün donanım ile birlikte Eylül 1842'de St. Petersburg'daki Süvari Okuluna girmiştir. Burada da derslerdeki başarısı ile hızla ilerleyerek onur derecesiyle 1845 yılının Ağustos ayında mezun olmuştur. Semyonov anılarında buradaki eğitimi sırasında ders aldığı kişilerin isimlerini sıralamak suretiyle onlardan övgüyle bahsederek bu aşamanın hayatındaki önemine vurgu yapmaktadır (Semyonov, 1917, s. 151-161). O dönemde Süvari Okulundan mezun olanlar orduda veya devlet hizmetinde çalışabilmekteydi. Semyonov tercihini memurluktan yana kullanmıştır. Bir süre devlet hizmetinde çalıştıktan sonra bilgisini arttırmak istediğinden erkek kardeşi ve arkadaşı olan dönemin önemli sosyolog, doğa bilimcisi ve Panslavizm'in önde gelen kişilerinden olan Nikolay Yakovleviç Danilevskiy ile birlikte Vasilyevskiy Adasına yerleşmiştir.³ Aynı yılın sonbaharında St. Petersburg Devlet Üniversitesinin Fizik ve Matematik Fakültesine girmiştir (Semyonov, 1917, s. 173-180). Bu dönemde fakültenin akademik kadrosu pek çok tanınmış bilim insanından oluşmaktaydı. Semyonov gösterdiği başarı neticesinde tanıştığı kişilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bütün dersleri ilgiyle takip etti ama uzmanlık için çocukluktan beri ilgisini çeken botanik alanını tercih etti. Hedeflediği gibi üniversiteyi üç yılda bitirerek 1848 baharında mezun oldu (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 17-18).

Keşfetmeye olan merakı Semyonov'un mezuniyetinin hemen ardından ilk keşif seyahatine çıkmasına neden olmuştur. Arkadaşı Danilevskiy ile birlikte A. N. Radişev'in rotasını⁴ tekrarlayarak St. Petersburg'dan Moskova'ya yürüyerek gitmiştir. Yirmi günlük yolculuğu sırasında kuzey illerindeki köylülerin hayatına yakından tanık olmuş, ayrıca güzergâh boyunca geçtiği tüm bölgelerin jeolojik yapısı, toprağı ve bitki örtüsüyle tanışarak birçok jeolojik örnek toplamıştır (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 18). Bu gezi sırasında köylülerin hayatına tanıklık etmesi onun ilerleyen süreçte Rus köylüsünün durumu ve serflikle ilgili çalışmalar içerisinde yer almasına yol açtığını söyleyebiliriz.

2. İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğuna Girişi ve İlk İncelemeleri

Ülkenin bilinmeyen bölgelerinin tanınması, aynı konular üzerinde çalışan bilim insanlarının bir araya getirilmesi ve ortak çalışmalar yapılabilmesi gibi çeşitli amaçlara hizmet üzere oluşturulan coğrafya cemiyetlerinin ilki Société de Géographie adıyla 1821 yılında Paris'te kurulmuştur. Bir süre sonra Berlin'de 1828 yılında Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin adıyla kurulan coğrafya topluluğunu ise 1830 yılında Londra'da kurulan Royal Geographical Society izlemiştir (Yılmaz, 2019, s. 324, 325). On yıl gibi kısa bir süre içerisinde birbiri ardına kurulan bu cemiyetlerin dördüncüsü de bir denizci olan Fyodor Petroviç Litke'nin başkanlığında⁵ İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu (İmparatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo) adıyla 1845 yılında St. Petersburg'da kurulmuştur (Semyonov, 1896, s. 4).

İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu kurulduktan kısa süre sonra Semyonov 1849 yılının Şubat ayında bu cemiyete katılmıştır. Semyonov için bu cemiyete giriş son

³ Danilevskiy ile olan arkadaşlığı Semyonov'un siyasi düşüncelerine de yön vermiştir. Zamanla ünlü Rus yazar Dostoyevskiy gibi dönemin önde gelen yönetime muhalif kişilerinin toplantılarına katılarak çeşitli yayın faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Özellikle serflikin kaldırılması ile ilgili toplantı ve girişimler içerisinde Semyonov'un da olduğu görülmektedir.

⁴ Rusya'nın 18. yüzyıldaki aydınları arasında önemli bir yere sahip olan Aleksandr Nikolayeviç Radişev, Rusya'daki toplumsal sorunlarla yakından ilgilenmiş ve bu sorunları eserlerinde dile getirmiş biridir. "Puteşestviye iz Peterburga v Moskvu" (St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat) adlı eserinde (Radişev, 1992) serflik yoğun şekilde eleştirilmiştir. Radişev bu eserde Rusya'daki otokrasi, sosyal adaletsizlik ve kölelikle ilgili gözlem ve eleştirilerini sıralamaktadır.

⁵ Topluluğun kurucuları F. P. Litke, İ. F. Kruzenştern, F. P. Brangel, P. İ. Rikord, K. M. Ber, V. Ya. Struve, G. P. Gelmersen, P. İ. Kyoppen, F. F. Berg, M. P. Vronçenko, M. N. Muravyov-Vilenskiy isimli amiraller, doğa ve gök bilimciler, jeologlar, istatistikçiler ve yüksek rütbeli askerlerden oluşmaktaydı.

derece önemliydi. Çünkü çocukluktan beri tutkunu olduğu, bireysel incelemeler yaptığı, çeşitli kitaplar okuduğu coğrafya hakkındaki birikimini ileriye taşıyacak bir ortam yakalamıştı.

Cemiyete katıldıktan hemen sonra yakın dostu N. Ya. Danilevskiy ile birlikte bir keşif seferi yapmayı planlamıştır. Üç yıl sürmesini planladıkları bu seferin maddi desteğini de Volnoe Ekonomiçeskoe Obşestvo adındaki II. Katerina tarafından St. Petersburg'da kurulmuş olan Özgür Ekonomi Topluluğundan almışlardır. Semyonov ve Danilevskiy projelerinin onaylanması ardından Ryazan ve Tula guberniyalarında çalışmalarına başlamışlardır. Ancak henüz çalışmalarının başındayken Danilevskiy'nin, daha önceki hükümet aleyhine faaliyetleri nedeniyle tutuklanması nedeniyle Semyonov yoluna yalnız devam etmek zorunda kalmıştır. Tambov ve Voronej bölgelerinden geçerek Don Nehrinin güneyine kadar ilerlemiştir. Gözlemlerini ve elde ettiği jeolojik verileri bir araya toplayan Semyonov, elde ettiği bu bulgular üzerinden Avrupa Rusya'sındaki bitkilerin coğrafi dağılımı ile ilgili olmak üzere bir çalışma hazırlayarak 1851 yılında botanik alanında yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır (Semyonov, 1851).

Semyonov'un dünyası sadece Rusya ile sınırlı değildir. Alman coğrafyacılar Aleksandr von Humboldt ve Karl Ritter gibi coğrafya ve jeoloji alanına damga vurmuş dönemin ünlü coğrafyacılarının yayınlarını da takip etmiştir. Örneğin Ritter, coğrafyanın, üzerindeki bütün unsurlarla birlikte bir bütün halinde değerlendirilmesi gerektiği görüşünü ortaya atmış, bu doğrultuda gerçekleştirdiği çalışmalarla coğrafya bilimine çok büyük katkılar sunmuş ve bu nedenle de modern coğrafyanın kurucusu olarak kabul görmüştür (Yılmaz-Özçağlar, 2016, s. 505). Semyonov, bu kişilerin yayınlarında dile getirdikleri hususların sahadaki uygulamaları ile ilgili İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu tarafından zaman zaman görevlendirilmiştir. Çok yönlü çalışmalara imza atan Semyonov, farklı ülke ve bölgelerin iklim, fauna ve etnografyasıyla da ilgilenmiştir. Bu kapsamda Kaliforniya ve Meksika ile ilgili olarak Amerika hakkında İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğunun gazetesinde iki yayın gerçekleştirmiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 26).

Gerçekleştirdiği çalışmalarla kısa zamanda İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğunda dikkatleri üzerine çeken Semyonov, 1850 yılının Mayıs ayında topluluğun Fiziki Coğrafya Şubesinin sekreteri olarak tayin edilmiştir. Bu şube gerçekleştirilecek büyük seferlerin planlarının hazırlanmasında ve geliştirilmesinde etkin bir rol oynamakta, bu alandaki idari ve ekonomik işleri üstlenmekteydi (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 28).

İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğunun kurucularından olan K. M. Ber tarafından 1851 yılının sonbaharında Semyonov ve Danilevskiy'e yeni bir görev tevdi edildi. Hazar kıyılarındaki balıkçılıkla ilgili incelemeler yapacak olan sefere katılan ikili, Emba Nehri ağzındaki durum ile ilgili önemli tespitlerde bulundu. Yaptıkları incelemeler sonucunda Emba Nehrinin yaz aylarında kuruduğu bilgisinin gerçeği yansıtmadığını tespit etmişlerdi. Yaz aylarında Emba Nehrinde balıkçılığın son derece aktif olduğunu, yaptıkları incelemelerde balıkların yetişkin balıkları yakaladıklarını tespit etmişlerdir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 29). Semyonov ve Danilevskiy'in bu tespitleri, o güne kadar özellikle Hazar havzası ve Azak'taki başta mersin balığı olmak üzere değerli türlerin varlığı hakkında toplu bilginin bulunmaması nedeniyle son derece önemliydi. Dolayısıyla onların bu tespitleri bu değerli türlerin daha dikkatli kullanılması ve avlanmasıyla ilgili daha organize olabilmeyi sağlayacak bir veri oluşturmayı kolaylaştırmıştır. Bu da Rusya'daki kaynakların daha doğru kullanımı için gerekli çalışmaların yapılmasına vesile olmuştur (Bogutskaya-Kiyaşko-Naseka, 2013, s. 43).

Hazar bölgesinde gerçekleştirilen gezinin tamamlanmasından sonra Semyonov, 1852 yılında Ritter'in *Asya Toprakları* isimli eserinin çevirisini yapmıştır. Aynı yıl eşiyile

birlikte Petersburg'a gelen Semyonov'un bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Çok zor bir doğum süreci geçiren Vera önce hastalanmış bir süre sonra da ölmüştür. Kısa süre sonra Semyonov da iltihaplı bir hastalığa yakalanmıştır. Doktorların tavsiyesi üzerine oğlunu⁶ bakıcılara emanet ederek 1853'te iki yıllığına Almanya'ya gitmiştir (Semyonov, 1917, s. 222 vd.).

Lübeck'te birkaç gün kaldıktan sonra Hamburg ve Hannover'e doğru seyahate başlayan Semyonov, daha sonra Mainz üzerinden Fransa'ya da gitmiştir. Seyahatleri sırasında yol üzerinde de birtakım incelemelerde bulunmuş, yalnızca coğrafya ve jeoloji konusunda değil aynı zamanda insanların durumu, tarihî ve mimari eserler gibi çeşitli alanlar hakkında gözlemler yapmıştır. Daha sonra Berlin'e gelen Semyonov'un, 1853 yazında üniversiteye kaydolduğunu görmekteyiz. Burada jeoloji ve coğrafya derslerinde edindiği bilgi daha sonra gerçekleştireceği Tanrı Dağları gezisinde kendisine çok büyük fayda sağlamıştır. Aynı zamanda Alman Jeoloji Derneğine de üye olan Semyonov'un Silezya kireçtaşı ile ilgili yazdığı makale bu dernek tarafından çıkarılan bir kitapta yayınlamıştır. Semyonov'un bütün bu çalışmalarından haberdar olan ünlü coğrafyacı Ritter, Orta Asya'nın en iyi uzmanı olarak tanıttığı Semyonov'un çeşitli çevrelere girmesine de vesile olmuştur (Semyonov, 1917, s. 253-255).

Berlin'deki bilim çevrelerinde tanınmaya başlayan Semyonov, bir süre sonra dünyaca ünlü coğrafyacı ve gezgin Humboldt ile de tanışmıştır. Humboldt 1829 yılında Rusya'ya bir seyahat gerçekleştirmiş, Urallar, Hazar ve Altayları incelemiştir. Mevcut bazı bilgilere de dayanarak 1843 yılında *Orta Asya* isimli üç ciltlik bir çalışma yayınlamıştır. Semyonov da onun gerçekleştirdiği yayınların ve çalışmaların sıkı takipçisiydi. Semyonov yaptığı incelemelerde pek çok araştırmaya da temel oluşturan ve genellemeler içeren Humboldt'un çalışmalarındaki bazı eksiklikleri ve yanlışları tespit etmiştir. Ayrıca Humboldt'un ilginç görüşleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Tanrı Dağları tepesinin buzullarla kaplı volkanik özellikler gösteren yüksek bir dağ kütlesi olarak tarif edilmesiydi. Onun bu tespiti Semyonov'un dikkatini çekmiştir ve Tanrı Dağları bölgesine bir keşif seferi düzenlemekle ilgili çok büyük bir istek duymuştur. Bu nedenle de Almanya'da bulunduğu yıllarda Tanrı Dağlarına gerçekleştireceği seyahatin planlamasını da yapmaya başlamıştır. Semyonov bir yandan kendisini Tanrı Dağlarının zirvelerine hazırlayacak coğrafya ve gezi tecrübesini kazanmak için zaman zaman Alplere doğru keşif gezileri de düzenlemiştir. Hatta 1854 yılı ortalarında Alpler üzerinden İtalya'ya giden Semyonov, Napoli'deki Vezüv Yanardağı'nı birkaç defa incelemiştir. Bu incelemelerini tamamladıktan sonra Berlin'e geri dönmüş ve bir süre sonra da 1855 sonbaharında St. Peterburg'a gitmiştir (Semyonov, 1917, s. 285-288).

Avrupa'da gerçekleştirdiği çalışmalarla çok büyük bir tecrübe kazanan Semyonov, bu çalışmalar sırasında saha araştırma metodolojisi konusunda da kendini geliştirmiştir. Geri döndükten sonra Ritter'in *Asya Toprakları* isimli çalışmasının çevirisini tamamlayarak İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu konseyine sunmuştur. Konseyin onayını aldıktan sonra Mayıs 1856'da 736 sayfalık *Arazi Araştırması* isimli çalışmayı yayınlamıştır. Ancak bu çalışmanın Ritter'in eserinden büyük bir farkı bulunmaktaydı; eserin yarısı Semyonov'un inceleme ve değerlendirmelerinden oluşmaktaydı. Bu eserde Mançurya, Moğolistan ve Çin'in kuzeyine dair son yayınlar özetlenmiş, Rusya'daki coğrafi literatüre pek çok yeni kelime kazandırılmıştır. Çalışmada coğrafyanın bağımsız bir bilim alanı olduğunu da vurguladı ki bu dönemde coğrafyayı bağımsız bir bilim olarak görmeyenler söz konusuydu (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 35).

⁶ Semyonov'un oğlu Benjamin Petroviç Semyonov da büyüdüğüde babasının yolundan giden bir bilim insanı olmuştur. SSCB döneminde jeolojik incelemeler yaptığı ve birtakım tespitlerini hükümete raporladığı ifade edilmektedir (Şulgin-Ştele, 2017, s. 212).

Semyonov gerçekleştirdiği bu çalışmalarla Rusya'da ciddi bir otorite haline gelmiştir. Bu nedenle 1856 yılının Mayıs ayında Fiziki Coğrafya bölüm başkan yardımcılığına getirilmiştir. Bir yandan çalışmalarına devam edip gerçekleştireceği keşif gezileri için planlamalar yaparken diğer taraftan bu keşif gezilerinin ekipmanını toplamaya çalışmıştır.

3. Semyonov'un Tanrı Dağları Gezisi

Humboldt ve Ritter'in çalışmalarını inceleyen Semyonov, bir yandan da Sibiryaya ve Türkistan'ı ziyaret etmiş gezgin ve coğrafyacıların eserlerini titizlikle incelemiştir. Bu incelemeleri sırasında keşfedilmemiş yerlere merakı artmış ve bu keşfi kendisi yapmaya karar vermiştir. Bu keşif için Tanrı Dağlarında karar kılmasının ardında Humboldt ve Ritter ile olan münasebetlerinin ve onların eserlerindeki tespitlerin etkili olması kadar bu bölgenin daha önce keşfedilmemiş taraflarının olması da son derece etkiliydi. Çünkü bu dönemde Rusya henüz Tanrı Dağları bölgesine hâkim olabilmiş değildi ve bölgeyi daha çok Batı Sibiryaya Genel Valiliği üzerinden kontrol altında tutmaya çalışmaktaydı. Aynı dönemde Türkistan içlerindeki faaliyetlerin sonucu olarak Sır Derya Askerî Hattı Komutanlığı kurulmuştu (Kerimov, 2019, s. 49; Özkan, 2023, s. 498, 502, 504).

Semyonov'un keşif seferine karar verdiği dönemde Tanrı Dağları bölgesi Rus hâkimiyetinde değildi ve Hokand Hanlığı sınırlarındaydı. Ayrıca bu dönemde Asya'yı ziyaret eden gezginlerin bir kısmı Türkistan'daki hanlıklar tarafından casus damgası yiyorlardı ve bunların bazıları da hayatlarına mal olan sonuçlarla karşılaşıyorlardı. Böyle bir ortamda Tanrı Dağlarına gezi düzenlenmesini Rus Dışişleri Bakanlığının kabul etmesi imkânsızdı. Bu nedenle Semyonov, çevirisini hazırladığı Ritter'in *Asya Toprakları* adlı çalışmasının diğer ciltleri için materyal toplaması gerektiğini belirterek İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğuna müracaat etti. Talebi inceleyen topluluk konseyi harcamalar için bir miktar tahsisat yapmış ve gezi için herhangi bir sınırlama getirmemiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 39).

Coğrafya Topluluğunun verdiği izin ile 1856 yılının Mayıs ayında Petersburg'dan yola çıkan Semyonov, önce Moskova'ya, oradan Nijniy Novgorod'a, oradan da Kazan ve Yekaterinburg üzerinden Omsk'a gitti. Burada Batı Sibiryaya ve Yedisu oblasti Genel Valisi G. H. Gasford ile görüştü. Tanrı Dağları bölgesinin henüz kontrol altında olmaması ve bölgenin çekişme sahası olarak görülmesi nedeniyle Semyonov gezi izninin iptal edilebileceği düşüncesiyle bu görüşmede Tanrı Dağlarından bahsetmediği kaydedilmektedir. Omsk'ta bulunduğu günlerde iki genç subayla tanışmıştır. Bu subaylar daha sonra yaptıkları araştırmalarla oldukça ünlü olacak kişilerdi. Bunlardan biri Moğolistan, Kuzey Çin ve Doğu Tibet'e yaptığı gezilerle ünlenecek kâşiflerinden biri olan Grigoriy Nikolayeviç Potanin,⁷ diğeri ise ilk Kazak tarihçisi, etnograf ve halkbilimcisi, Türkistan, Kazakistan ve Batı Çin ile ilgili dil, kültür ve etnografya üzerine eserler kaleme

⁷ Potanin'in bilimsel gelişiminde Semyonov'un çok büyük katkıları söz konusudur. Omsk'ta tanışmaları sonrasında Semyonov, ondaki potansiyeli görerek Potanin'e üniversiteye girmesini tavsiye etmiştir. Ancak o sırada Rus hükümeti Potanin'e Kazakların bölgesinde yerine getirmesi gereken bazı görevler vermişti. Bir süre sonra Semyonov'un belirttiği şekilde 1859 yılında St. Petersburg Üniversitesine giren Potanin, burada dönemin ünlü bilim insanlarından dersler almıştır. Bir yandan da bazı gezilere katılmış, müzeleri ziyaret ederek bilgisini arttırmaya gayret etmiştir. Semyonov'dan bitki toplama usulünü öğrenen Potanin, Rus Çarı II. Aleksandr'ın muhalefeti engellemek amacıyla St. Petersburg'daki üniversiteyi kapatması üzerine Rus ve Çin sınırları boyunca ilerleyerek pek çok bitki toplamıştır. Hükümete ters gelen düşünceleri nedeniyle 1869 yılında hapse atılan Potanin'i buradan kurtaran yine Semyonov olmuştur. İkili daha sonra Ritter'in *Asya Toprakları* kitabı üzerinde birlikte çalışarak bazı ilaveler yapmışlardır. Potanin'in 1876-1893 yılları arasında Moğolistan ve Çin'e gerçekleştirdiği dört keşif seferinin planlanmasında ve maddi açıdan desteklenmesinde Semyonov'un büyük katkıları olmuştur (Golev, 2023, s. 266-269).

alacak Çokan Velihanov'du (Semyonov, 1946, s. 54).⁸ Semyonov Omsk'tan ayrıldıktan sonra Barnaul'e giderek burada gezi sırasında kendisine lazım olacak jeolojik ve arkeolojik ekipmanları satın almıştır. Daha sonra Altayların batı yamaçlarını dolaşarak jeolojik yapısı ve toprak altı zenginliği, bitki ve hayvan yaşamı, bölge sakinlerinin ekonomik faaliyetleri ve yaşamlarıyla ilgili incelemelerde bulunmuştur. Yüzyılın ikinci çeyreğinin başından itibaren buraya yerleşmeye başlayan Rus göçmen köylülerle bölgenin kolonizasyonunun nasıl gerçekleştiği hususunu da gözlemlemiştir. Semipalatinsk, Tarbagatay, Cungarya Alatav bölgelerini dolaşarak jeolojik yapıyı incelemiş, bazı bitkilerden örnekler toplamış, bölgedeki dağların yüksekliğini tespit etmeye çalışmıştır. Bu çalışmaları sırasında Ağustos ayı sonlarına doğru bir depreme tanık olduğunu, bütün taşların ve kayaların sallandığını aktarmaktadır (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 41-43).

Semyonov'un gerçekleştirdiği gezilerde yalnızca yer altı ve yerüstü kaynaklarını incelemekle yetinmediğini, Rusya'nın bölgeye yönelik gelecek planlamalarına hizmet edebilecek tespitler yaptığını ve bu tespitlerini de Rus yetkililerine ilettiği bilinmektedir (Semyonov, 1946, s. 142). Bu bakımdan İli bölgesindeki tespitleri son derece önemlidir. Çünkü Semyonov İli bölgesi ve buranın güneyindeki alanın sömürgeleştirilmesi gerektiğini düşünmekte ve bu düşüncesini de Batı Sibiryaya Genel Valisi Gasford'a söylediği anlaşılmaktadır. Ona göre Rus devlet sınırı Vernıy (Almatı) ile Issık Göl'ün batısını birleştirmeli, bunun tespitini yapabilmek için de bir keşif seferi düzenlenmesi gerekmektedir. Burada oluşturulacak sınırın sağlam ve kalıcı bir şekilde tahkim edilmesi için önce Kırgız boylarından Bugu, sonra da Sarıbağış Rus hâkimiyetine geçmeliydi. Ancak bu şekilde Rus devlet sınırı Issık Gölü bölgesinin tamamını kontrol edebilirdi. Bu hamle gerçekleştirildiğinde Rusya Tanrı Dağları ile sınırdaş olacak ve bundan sonra da İli bölgesinin tamamını hâkimiyet altına almak çok daha kolay hale gelecekti (İsmailova-Altıok, 2020, s. 164).

Semyonov'un Issık Göl'deki incelemeleri daha sonra pek çok fiziki coğrafya kitabında bölgeyi tanımlayan ifadelerle dönüşmüştür. Daha sonra bir posta kafilesine dâhil olarak Kulca'ya kadar gitmiş, buranın sosyo-kültürel yapısı hakkında gözlemlerde bulunmuştur. Kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle Barnaul'e geri dönen Semyonov (Semyonov, 1946, s. 124), kış boyunca 1857 yılında gerçekleştirmek üzere yeni bir keşif seferinin de planlamasını yapmıştır. Bu arada ilk gezisinden elde ettiği materyalleri tasnif ederek raporlar hazırlamıştır (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 47).

Yeni gezinin hazırlıkları tamamlandıktan sonra 1857 kışının sonunda Omsk'a giden Semyonov Genel Vali Gasfort ile görüşerek çalışmalar için yine Tanrı Dağlarından bahsetmeden izin istemiştir. Vali Gasfort, Hokand Hanlığı ile çatışmaya sebebiyet vermesinden çekinerek Çu Nehri geçmeyecek şekilde talep edilen izni onaylamıştır. Omsk'tan 21 Nisan 1857 tarihinde ayrılan Semyonov, Semipalatinsk'e giderek gerekli hazırlıkları tamamlamıştır. Buradaki günleri hakkında ayrıntılı notlar tutan Semyonov, İrtiş Nehri havzası ve Kazak bozkırında 1857 yılı Haziran ayı ortalarına kadar çeşitli incelemeler gerçekleştirmiş, bölge florası hakkında notlar almıştır (Semyonov, 1946, s. 130 vd). Topladığı bitkilerden bazıları ilk defa kayda geçirildiği için Semyonov'un adıyla anılmıştır. Bölgedeki ön incelemeler devam ederken diğer yandan Issık Göl ve Tanrı Dağları bölgesine gerçekleştirilecek keşif seferinin tüm hazırlıkları da tamamlanmış; 58

⁸ Semyonov ile tanışmak Çokan Velihanov için gurur vericiydi. Semyonov kısa zamanda Velihanov'un yeteneklerini ve eğitime merakını fark etmiş, onun Petersburg'taki üniversiteye girmesine yardımcı olmuştur. Daha sonra da Velihanov'un Türkistan ve Kaşgar'a sefer etme isteğine de yardımcı olmuş (Koç, 2017, s. 115), onun 1857 yılında İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu üyesi olmasını sağlamıştır (Bazarbayeva, 2017, s. 14-15).

kişi, iki topograf, 70 at ve 12 deveden oluşan bir ekiple yola çıkmışlardır (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 50). Semyonov'un yolculuklarında kendisine eşlik etmek üzere deneyimli kâşifler, haritacılar, bilim insanları ve yerel rehberlerden oluşan ekipler kurmaya çalışması düşünülen seferin başarıya ulaşması için titiz bir planlama ve hazırlık yapıldığını göstermektedir. Seyahatine dair notlarından anlaşıldığı kadarıyla oluşturulan ekipler genellikle sert hava koşulları, engebeli arazi ve düşman kabilelerle karşılaşma gibi zorlu koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Bu da donanımlı bir ekip oluşturmanın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca oluşturulan heyet, lojistik zorlukların üstesinden gelmek ve sahada kapsamlı araştırmalar yürütmek için farklı uzmanlık ve kaynaklardan yararlanmasını da sağlamıştır. Bununla birlikte Semyonov'un yerli rehberler ve tercümanlarla da yakın işbirliği yaptığı bilinmektedir. Bu yerel uzmanlar arazi, iklim ve kültürel özellikler hakkında çok kıymetli bilgiler sunarak Semyonov'un farklı bilgiler toplayabilmesine olanak sağlamıştır. Semyonov'un detaylı raporlar hazırlamasında keşif yaptığı yerlerde iyi yetişmiş, bilgili ve entelektüel yönü güçlü olan kişilerle işbirliği yapmasının önemli bir katkı sağladığını söylemek zor olmasa gerektir.

Çalışmalar dâhilinde ressam ve öğretmen Pavel Mihayloviç Koşarov da ekip içerisinde yer almaktaydı. Semyonov'a üç aydan fazla bir süre eşlik eden Koşarov, buzullar, kaya örnekleri ve dağ manzaralarına ek olarak tarihî anıtların çizimleri, bölgenin yerel sakinleri, otlaklar, aullar, ev eşyaları ve kıyafetlerden oluşan bir koleksiyon oluşturmuştur. Öğretmenlik yapan Koşarov, 15 Eylül 1857 tarihinde eğitim döneminin başlaması nedeniyle Semyonov'un yanından ayrılarak Tomsk'a dönmek durumunda kalmıştır. Ancak dönüş için Koşarov'a sefer sırasında toplanan jeolojik, botanik ve etnografik koleksiyonları Semipalatinsk'e getirmesi talimatı verilmiştir. Koşarov daha sonra sefer sırasındaki eskizlerini derleyerek doğa resimleri, etnografik öğeler ve insan görsellerinden oluşan üç albüm oluşturmuştur.⁹ Bu albümleri Semyonov'a da sunan Koşarov, keşif gezilerindeki hizmeti nedeniyle İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu tarafından 400 ruble ile taltif edilmiştir (Kerimoğlu, 2022, s. 47).

Ressam Koşarov haricinde heyet içerisinde Kazak ve Kırgız rehberler de bulunuyordu. Tırmanış başladıktan sonra yükseklik artmaya başladığı için nefes almak zorlaşmaktaydı ve heyet sürekli mola vermek zorunda kalıyordu. Molalar sırasında Semyonov, bölgenin botanik yapısını, göllerini, otlak alanlarını inceleyerek zamanını verimli geçirmeye gayret ediyordu. Bu incelemelerde jeolojik kesitler elde edilmekte ve daha önce hiç kimse tarafından tanımlanmamış çok geniş herbaryum¹⁰ elde edilmekteydi. Günler süren tırmanış ve incelemeler neticesinde Tanrı Dağlarının en yüksek zirvesi olarak kabul edilen Han Tengri görülmüştür. Buradaki incelemeler ardından Cungarya Aladağları ve Tarbagatay bölgesine yönelen Semyonov 27 Eylül 1857 tarihinde de Semipalatinsk'e ulaşmıştır (Semyonov, 1946, s. 246). Burada Fyodor Dostoyevskiy ile görüştüktan sonra Koşarov'un bıraktığı koleksiyonları alarak Barnaul'e gitmiş ve yaklaşık üç hafta boyunca bu koleksiyonların tasnif edilmesiyle uğraşmıştır (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 53). Tasnif işini tamamladıktan sonra Omsk'a geçen Semyonov burada üç gün kalmış ve 15 Kasım 1857 tarihinde St. Petersburg'a gitmiştir (Semyonov, 1946, s. 250).

⁹ Koşarov'un albümünde yerel halkın gündelik hayatta kullandığı pek çok eşya ile ilgili detaylı çizimler yer almaktadır (Koşarov, 2018). Çalışmamızın ek kısmındaki birkaç örnekte de görüleceği üzere söz konusu albüm Türkistan'ın kültürel geçmişi hakkında yapılacak çalışmalarda kullanılabilir görsel malzeme sunmaktadır.

¹⁰ Kurutulmuş bitki örneklerinin belli bir düzen dâhilinde saklandığı sistematiğe herbaryum adı verilmektedir.

4. Keşif Seferinin Sonu ve Etkileri

Tanrı Dağlarındaki incelemelerini tamamlayarak St. Petersburg'a dönen Semyonov, gerçekleştirilen ilk yolculuğundan elde ettiği materyalleri tasnif ederek işe başlamıştır. Bu tasnif neticesinde gerçekleştirdiği incelemelerini İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğuna sunmak üzere iki cilt halinde hazırlamıştır. Ayrıca Tanrı Dağları bölgesinde eksik kalan Çin sınırlarındaki kısımları da incelemek üzere 1860-1861 yıllarında gerçekleştirilecek yeni bir keşif seferi planlamıştır. Ancak İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğunun yeni bir fon ayıramaması ve Dış İşleri Bakanlığının sert muhalefeti nedeniyle planlanan geziden vazgeçmek zorunda kalmış, yakından takip etmeye gayret ettiği sosyal meselelere yönelerek köylü reformuyla ilgili çalışmalar gerçekleştirmiştir (Semyonov, 1911; Semyonov, 1913).

Semyonov, Rusya'daki sosyal meselelerle ilgili çalışmalarına devam ederken bir yandan da Tanrı Dağları bölgesindeki incelemelerini ve tespitlerini peyderpey yayınlamıştır. Bu yayınlardan bazıları Almanya'daki dergilerde bazıları da Rusya'da yapılmıştır. Hatta incelemelerinin bir kısmı 1863-1885 yılları arasında yayınlanan *Rus İmparatorluğu'nun Coğrafi ve İstatistiksel Sözlüğü* adlı beş ciltlik eser içerisinde yer almıştır. Rusya'daki coğrafi isimlerle ilgili bilgilerin toplandığı bu külliyat içerisindeki çeşitli maddelerde Semyonov'un gezilerden elde ettiği bilgilere yer verilmiştir (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 56-58). Ancak bütün tespitlerini yayınlayabildiğini söylemek oldukça güçtür. Hatta *Tanrı Dağlarına Yolculuk* kitabının ikinci cildi üzerinde çalışmasına rağmen bunu tamamlayamamıştır ve 1946 yılında yani Semyonov öldükten çok sonra N. G. Fradkin'in çabalarıyla Semyonov'un anıları yayınlanmıştır (Kukrak, 2012, s. 29, 43). Ayrıca dönemin ünlü Sovyet araştırmacısı E. M. Murzayev tarafından 1953 yılında Semyonov'a ithafen hazırlanan bir çalışma içerisinde *Orta Tien-Shan'da Coğrafi Çalışmalar* adıyla bir bölüm yayınlanmıştır. Yine aynı kişi birkaç yıl sonra da *Uzak Asya'da: 19 ve 20. Yüzyıllarda Orta ve Merkezî Asya Çalışmaları Üzerine Denemeler* adıyla (Murzaev, 1956) bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışmaların tamamında Semyonov'un incelemelerine geniş bir yer ayrıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca V. İ. Çernyavskiy tarafından 1955 yılında ve A. A. Azatyan tarafından da *Sovyet Asya'nın Tarihi, Keşifleri ve Araştırmaları* isimli çalışmada Semyonov'un coğrafi çalışmaları üzerine geniş bir monografiye yer verilmiştir (Azatyan vd., 1969).

Daha önce hiç kimse Semyonov kadar detaylı şekilde bölgeyi incelememesi nedeniyle Semyonov'un Tanrı Dağları bölgesindeki incelemeleri bilim dünyasında büyük bir etki oluşturdu. Üstelik bu işi çok kısa sürede yapması da bilim insanlarınca büyük bir takdirle karşılandı ve bu nedenle de döneminin en büyük kâşiflerinden biri olduğu kabul edildi. Ayrıca Humboldt'un Tanrı Dağlarını volkanik bir bölge olarak kabul ettiği tezinin geçersizliğini ispat etmesi Semyonov'un daha da ünlenmesini sağladı. Bununla birlikte Çu Nehrinin Issık Göl'den doğduğu bilgisinin de yanlışlığını tespit ederek Çu, Seyhun (Sır Derya) ve Sarıcaz nehirlerinin kaynaklarını belirlemişti (Kerimoğlu, 2022, s. 49). Kuşkusuz Semyonov'un başarısı tesadüf değildi. Çocukluk yaşlarından itibaren coğrafyaya olan tutkusu, analiz etme kabiliyeti ve gezilerini çok detaylı ve işine yarayacak heyetler oluşturarak gerçekleştirmesi başarısının altındaki en büyük etkenler olduğu söylenebilir.

Tanrı Dağları bölgesinin yer altı ve yer üstü kaynakları açısından tek tip bir bölge olmadığını belirtilmesi oldukça önemli bir tespittir. Bu bağlamda bölge coğrafya ve bitki örtüsü bakımından Avrupa'daki örneklerinden çok farklı bir bozkır bölgesi; elma, ceviz, fıstık, kavak, akcağaç gibi çeşitli ağaçlar ve otuzdan fazla çalı türünde bitkiyle kaplı kültür ve bahçe alanları; iğne yapraklı orman bölgesi ve kendine özgü bitki örtüsüne sahip alp bölgesi olmak üzere birbirinden farklı dört bölge olarak tasnif edilmiştir. Ayrıca

bu bölgelerin her biri de kendi içerisinde farklılaşan alt kısımlara ayrılmaktadır ki bu da Tanrı Dağları ve havalisinin oldukça farklı ve kendine özgü bir coğrafya olduğunu ortaya koymaktadır (Kozlov-Kozlova, 1991, s. 67-68).

Semyonov'un çalışmaları yalnızca jeolojik ve botanik araştırmalarından ibaret değildi. Gezdiği bölgelerde yaşayan yerli halklarla ilgili etnografi, antropoloji ve dilbilim çalışmaları da yapmıştır. Bu yöndeki incelemeleri de 1881-1901 yılları arasında pek çok yazarın katılımıyla 19 cilt olarak yayınlanan *Jivopisnaya Rossiya* adlı külliyyat içerisinde yer almıştır (Semyonov, 1884, s. 349-370; 1885, s. 333-376). Bu külliyyat Rus İmparatorluğu'nun içinde yaşayan halkların ayrıntılı bilgilerinin paylaşıldığı bir çalışmadır. Böylelikle çok farklı alanlara yönelik bilimsel çalışmalara da önemli katkılar sağlamıştır. Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler ve Özbekler de dâhil olmak üzere Türkistan'ın çeşitli yerli halklarıyla ilgili çeşitli tespitlerde bulunulmasını kolaylaştırmıştır. Onların geleneklerini, dillerini, yaşam tarzlarını ve kültürel uygulamalarını belgeleyerek Türkistan'da yaşayan çeşitli etnik gruplar hakkında Rusya'ya değerli bilgiler sağlamıştır. Türkistan halklarının yerel dilleri, lehçeleri ve dil özelliklerini belgeleyerek buradaki dil çeşitliliğinin belgelenmesine katkı yapmıştır. Ayrıca yerli halklardan sözlü tarihler ve anlatılar topladığı bilinmektedir. Bu sözlü gelenekler, nesiller boyunca aktarılan kültürel mirası, folkloru ve tarihi anlatımları koruyarak bölgenin çeşitli kültürel dokusuna ilişkin anlayışı zenginleştirmiştir.

Sonuç

Semyonov'un gerçekleştirdiği keşif seferlerinde pek çok konuda ilklere imza atılmıştır. Kazakistan'ın Alatau sıradağları ilk defa haritalanmış, İli Nehri bölgesinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca buzulbilim, meteoroloji, botanik ve etnografya gibi çeşitli konularda bilimsel araştırmalar yürütülmüştür. Semyonov yaptığı çalışmalarla bölgenin iklimi, florası, faunası ve yerli halkları hakkında değerli veriler toplayarak Türkistan'ın bilimsel olarak anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bu faaliyetleri sırasında Humboldt'un Tanrı Dağlarının volkanik kökenine dair iddiasının asılsız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla ilgili yayınladığı monografi Semyonov'a büyük bir ün kazandırmıştır. Düzenlediği keşif seferleri ile bölgenin haritasının çıkarılmasını sağlamıştır.

Semyonov bir yandan incelemelerine devam ederken diğer taraftan da Rus yönetiminin diplomatik amaçlarına da hizmet etmiştir. Yerel liderler ve kabilelerle dostane ilişkiler kurarak Rusya ile Türkistan'ın yerli halkları arasında ticaretin artmasına ve siyasi ittifakların kolaylaştırılmasına yardımcı olmuştur. Türkistan'ı boydan boya kat eden geleneksel ticaret yollarını ve ticari ağları incelemiştir. Gerçekleştirdiği araştırmalarda tarihî İpek Yolu ticaret yollarının, kervan yollarının ve nehir ticaret yollarının tarihsel yörüngelerini takip ederek bunların ekonomik önemi, kültürel alışverişe katkıları ve jeopolitik sonuçları üzerinde durduğu bilinmektedir.

Şehirlerdeki incelemeleri sırasında bölgenin siyasi yapısı ve yerel yönetimlerinin kapsamlı bir analizini gerçekleştirmiştir. Türk halklarının boy meclisleri, yönetim tarzları, geleneksel yasaları ve liderlik hiyerarşilerini incelemiştir. Bütün bu değerlendirmelerin çeşitli halklar arasındaki yönetim uygulamaları ve sistemlerine dair Rus yönetiminin bölgeye yönelik stratejisine ve 19. yüzyılın ikinci yarısındaki aktif işgal sürecine büyük katkılar sağladığını söyleyebiliriz.

Türkistan'ı hâkimiyet altına almak isteyen Rusya için Semyonov tarafından düzenlenen keşif gezileri, İngilizlerle girişilen büyük rekabet döneminde gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl Rusya ve Britanya İmparatorluğu'nun Türkistan üzerinde nüfuz ve kontrol için yarıştığı bir dönemdir. Dolayısıyla Semyonov'un keşifleri bilimsel araştırmaların ötesinde stratejik öneme sahipti. Detaylı haritaları ve coğrafi araştırmaları Rus ordusu tarafından

stratejik planlama ve tespitler için kullanılmıştır. Çalışmaları Rusya'da askerî coğrafyanın sağlam bir temele oturtulmasına yardımcı olmuştur. Rusya'nın bölgedeki topraklarını genişletmesine ve sağlamlaştırmasına katkıda bulunmuştur.

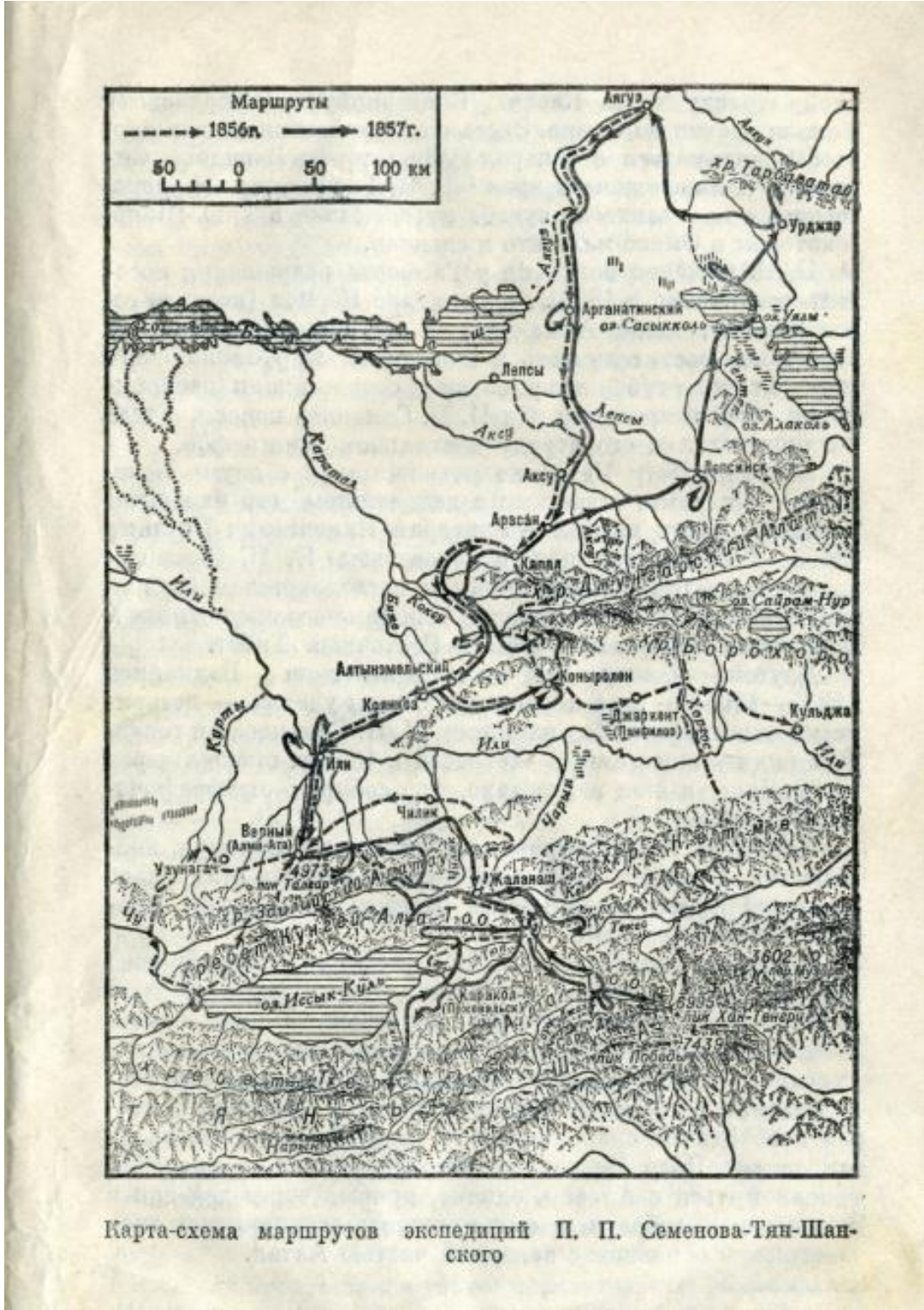
Kaynakça

- Anisimov, E. V. (2022). Eastward Motion of Peter the Great's Empire. *RUDN Journal of Russian History*, 21(3), 312-321.
- Azatyán, A. A. - vd. (1969). *İstoriya, Otkritiya i İssledovaniya Sovetskoy Azii*. Moskva: İzdatelstvo Misl.
- Bagrow, L. (1937). Ivan Kirilov, Compiler of the First Russian Atlas, 1689-1737. *Imago Mundi*, 2, 78-82.
- Barthold, V. V. (2004). *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bazarbayeva, L. (2017). *Çokan Velihanov (Eserleri)*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Bogutskaya, N. G., Kiyashko, P. V. & Naseka, A. M. (2013). İstoriya Zoologičeskih i Promislovih İssledovaniy (razvitiye predstavleniy o faune rib i mollyuskov). *Opredelitel Rib i Bespozvonoçnih Kaspiyskogo Morya*, Sank-Peterburg-Moskva: Tovarişestvo Nauçnih İzdanii KMK, T. 1, 35-66.
- Çelebi, E. & Saginbaevna, B. Z. (2020). Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlmî Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürü'nün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyılın Başları). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 183-206.
- Golev, İ. A. (2023). Vizaimootnoşeniya i Nauçnoe Sotrudniçestvo G. N. Potanina i P. P. Semyonova-Tyan-Şanskogo. *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kulturologiya i İskusstvoovedenie*, 49, 265-271.
- İsmailova, C. & Altıok E. (2020). Kasım Tınıstanov'un Akademiyalık Keçeler (Akademi Geceleri) Eseri Üzerine Bir Bakış. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16, 161-169.
- Murzayev, E. M. (1956). *V Dalekoy Azii: Oçerki po istorii izuçeniya Sredney i Tsentralnoy Azii v XIX-XX vekah*. Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Kerimoğlu, H. (2022). Tanrı Dağlarının Kaşifi Pyotr Petroviç Semyonov-Tyan-Şanskiy (Tanrı Dağları)/2. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 422, 44-49.
- Kerimov, H. (2019). *Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Koç, D. (2017). Çokan Valihanov'un Mançu İşgali Altındaki Altı Uygur Vilayeti'nin İdari Yapısı Üzerine Bazı Müşahedeleri. *Tarih Dergisi*, 66, 107-128.
- Koşarov, P. M. (2018). *Risunok, Jivopis, Grafika: Katalog-album*. Tomsk: İzdatelskiy Dom Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Kozlov, İ. V. & Kozlova, A. V. (1991). *Pyotr Petroviç Semenov-Tyan-Şanskiy 1827-1914*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Kukrak, S. İ. (2012). "Memuarıy" P. P. Semenova-Tyan-Şanskogo- Vıdayuşeyesya Yavlenie Russkoy Kulturiy. *Dilya Polziy Oteçestva: k 185-letiyu so dnya Rojdeniya P. P. Semenova-Tyan-Şanskogo: Bibliografiçeskiy Spravoçnik*, Ryazan: Servis, 26-55.

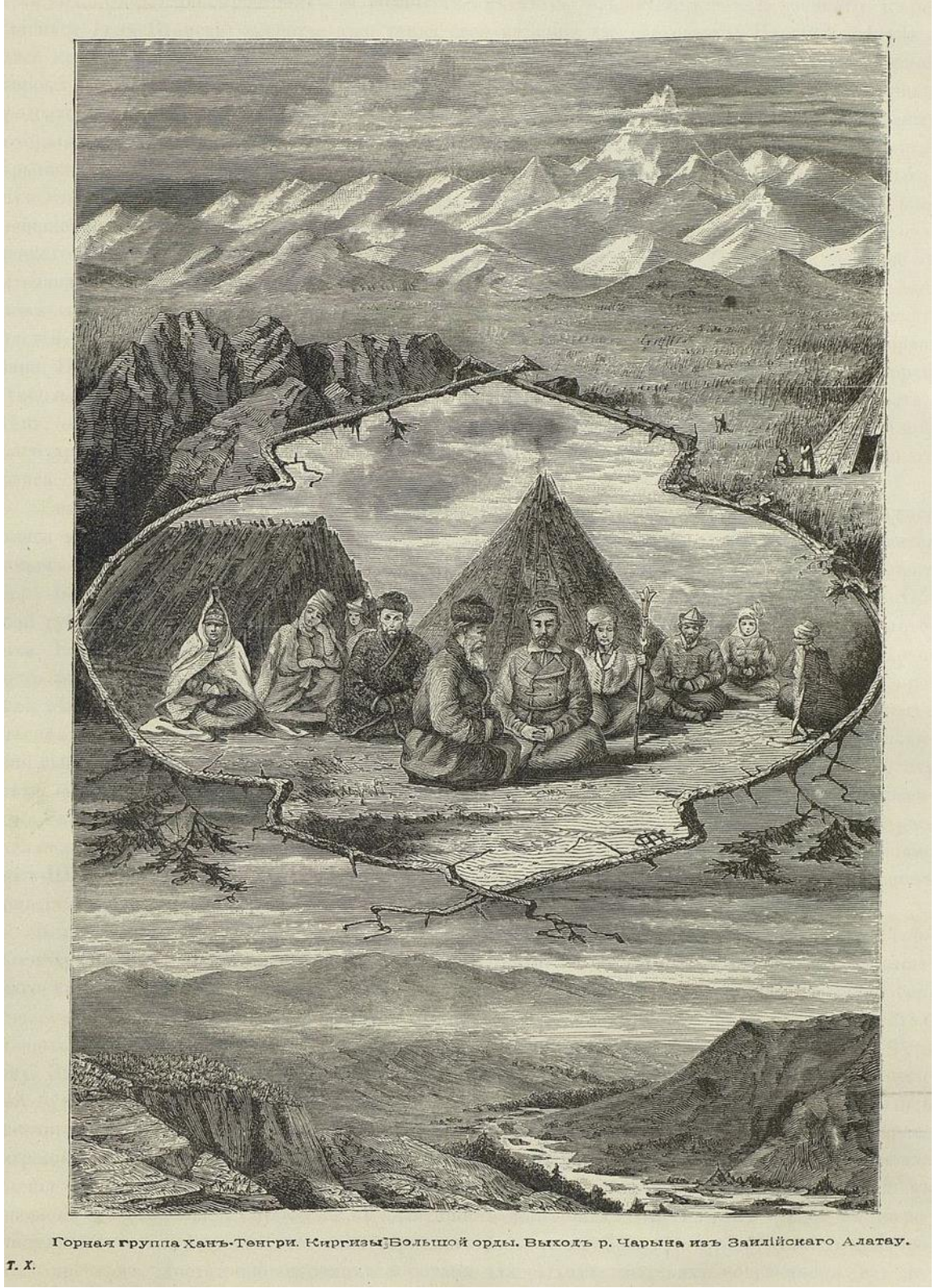
- Özkan, M. (2018). Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 93-111.
- Özkan, M. (2023). Bir Sömürge Yöntemi Olarak Coğrafyayı Adlandırmak: Türkistan'dan Orta Asya'ya Rus Kaynaklarında Türk Coğrafyası (XIX.-XX. Yüzyıllar). *Tarihi ve Edebi Metinlerde Türkistan* (ed. Bülent Bayram- Cengiz Tomar). C. 1, Almatı: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü, 487-571.
- Radişçev, A. N. (1992). *Puteşestviye iz Peterburga v Moskvu*. Sankt-Peterburg: Nauka S.Peterburgskoye Otdeleniye.
- Rogers, S. (2022). Alexander Bekovich – Cherkassky: Beginning of Russia's Imperialistic Expansion in Central Asia. *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 87-121.
- Semyonov, P. P. (1851). *Pridonskaya Flora v ee Otnoşeniyah s Geografiçeskim Raspredeleniem Rasteniy v Evropeyskoy Rossii*. Sankt-Peterburg: Tip. Eduarda Veymara.
- Semyonov, P. P. (1884). Zapadnaya Sibir v eya Sovremennom Ekonomiçeskom Sostoyanii. *Jivopisnaya Rossiya. Zapadnaya Sibir*, C. 11, S. Peterburg-Moskva: İzdanie Tavarişestva M. O. Volf, 349-370.
- Semyonov, P. P. (1885). Nebesny Hrebet i Zailiyskiy Kray. *Jivopisnaya Rossiya. Russkaya Srednyaya Aziya*, C. 10, S. Peterburg-Moskva: İzdanie Tavarişestva M. O. Volf, 333-376.
- Semyonov, P. P. (1896). *İstoriya Poluvekovoy Deyatelnosti İmparatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestvo 1845-1895*. C. I, S.Peterburg: Tip. V. Bezobrazova.
- Semyonov, P. P. (1911). *Epoha Osvobojeniya Krestyan v Rossii (1857-1861)*. T. I, S.Peterburg: Tipografiya Ministerstva Putey Soobjeniya.
- Semyonov, P. P. (1913). *Epoha Osvobojeniya Krestyan v Rossii (1857-1861)*. T. II, S.Peterburg: Tipografiya Ministerstva Putey Soobjeniya.
- Semyonov, P. P. (1917). *Memuarı. Deststvo i Yunost (1827-1855)*. T. I, Petrograd.
- Semyonov, P. P. (1946). *Memuarı. V 1856-1857 Godah*. T. II, Moskva: Gosudarstvennoe İzdatelstvo Geografiçeskoj Literaturıy.
- Stein, G. M. ve Iarukova L. I. (2008). Polar Honours of the Russian Geographical Society 1845–1995. *The Journal of the Hakluyt Society*, 1, 1-38.
- Şulgin, P. M. ve Ştele, O. E. (2017). Nasledie Vdayuşegosya Uçenogo (k 190-letiyu so dnya Rojdeniya P. P. Semyonova-Tyan-Şanskogo). *Rossiya i Sovremenniy Mir*, 94(1), 209-217.
- Yılmaz, Ö. (2019). Kraliyet Coğrafya Derneği ve Anadolu'ya Yönelik Faaliyetleri (1835-1845). *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(33), 319-348.
- Yılmaz, S. T. & Özçağlar, A. (2016). Beşeri Coğrafyanın Öncüsü Carl Ritter'in Coğrafya Bilimine Getirdiği Yenilikler ve Bugüne Yansımaları. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu Bildirileri*, 499-508.

Ekler

Ek 1. Semyonov'un 1856 ve 1857 yıllarında Cungan Aladağı ve Tanrı Dağları bölgesine gerçekleştirdiği keşif seferi rotaları (Semyonov, 1946).

Ek 2. Üstte Han Tengri Dağ Silsilesi. Ortada Kırgızlar Büyük Ordası. Altta Transili Aladağından Çarın Irmağı Çıkışı (Semyonov, 1885).

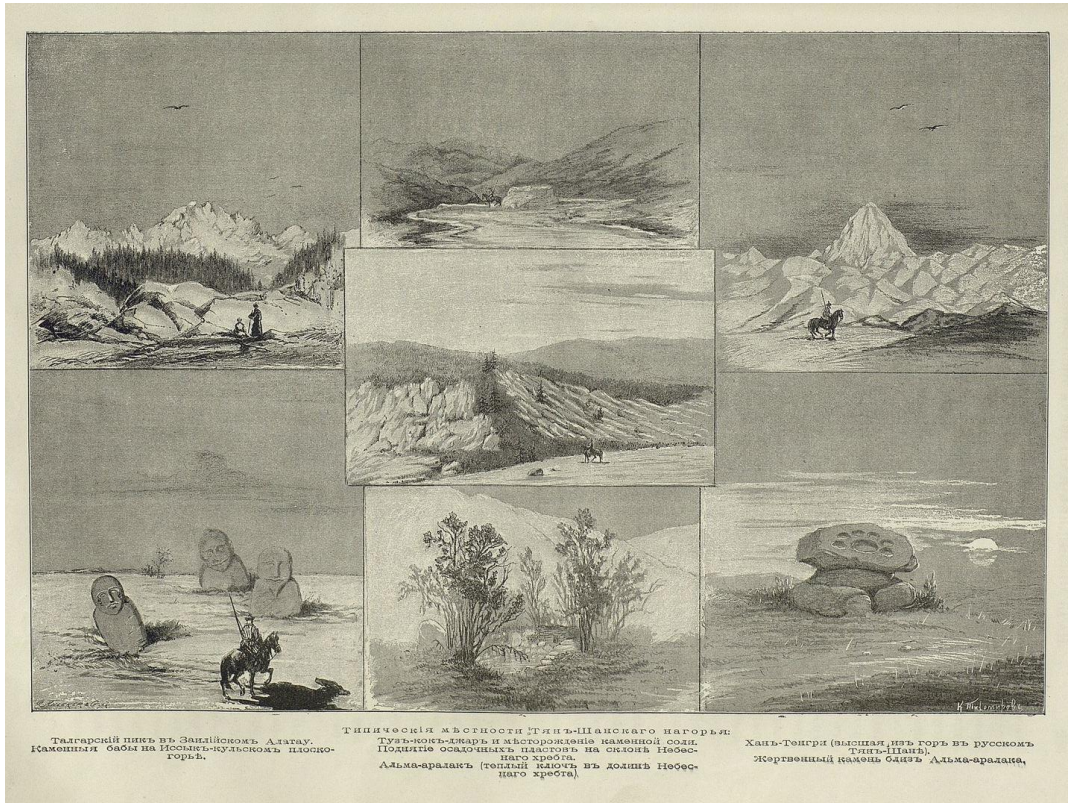

Горная группа Ханъ-Тенгри. Киргизы Большой орды. Выходъ р. Чарына изъ Зайлійскаго Алатау.

Т. X.

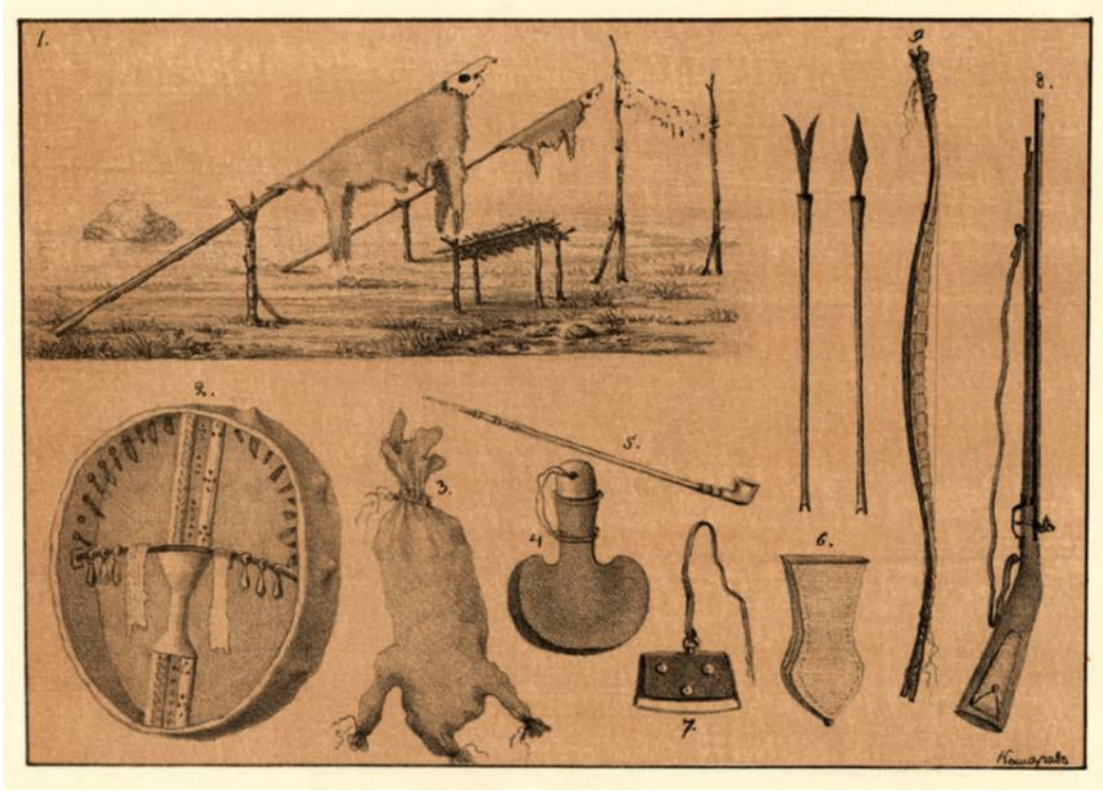
Ek 3. Transili Aladağı ve Tanrı Dağları Bölgelerinden eskizler (Semyonov, 1885).

Ek 5. Koşarov'un Tanrı Dağları Albümündeki ev eşyaları eskizleri (Koşarov, 2018).

Ek 6. Koşarov'un albümündeki Altay bölgesinden bazı materyaller (Koşarov, 2018).

Ek 7. Koşarov'un albümünde Altay bölgesinde yemek yapımında kullanılan eşyalar (Koşarov, 2018).

